

УДК 338.483.1(477.54)

РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ

І. Волкова

*Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна,
м. Харків, Україна*

Аналізуються природно-географічні, природно-антропогенні і культурно-історичні ресурси Харківського регіону та їх вплив на розвиток туристичної діяльності. Визначено види туристичної діяльності за наявністю рекреаційно-туристичних ресурсів.

Ключеві слова: природні і культурно-історичні ресурси, природно-заповідний фонд.

Одним з основних чинників розвитку рекреаційно-туристичної галузі регіону є рекреаційно-туристичні ресурси, до складу яких входять геологічні (спелеологічні), орографічні, кліматичні, водні, рослинні, фауністичні і ландшафтні ресурси. Чинниками розвитку культурно-пізнавального туризму є природно-заповідний фонд та об'єкти культурної спадщини.

Проблеми ресурсно-рекреаційної сфери висвітлені в публікаціях М.В. Багрова, Л.О. Багрової, О.О. Бейдика, М.П. Крачила, О.О. Любіцевої, М.С. Мироненка, О.О.Мінца, Л.І.Мухіної, Є.В. Панкової, І.І. Пірожника, М.М. Покоłodної, С.І.Поповича, В.С. Преображенського, І.Д. Родичкіна, В.П. Руденко, В.І.Стафійчука, А.В. Твердохлебова, П.Т. Тронька, Н.В. Фоменко та ін.

Метою цього дослідження є оцінка значущості рекреаційно-туристичних ресурсів Харківського регіону для розвитку туристичної діяльності. В основу дослідження покладено методикку запропоновану О.О. Бейдиком.

Харківська область розташована на північному сході України. На півночі і північному сході вона межує з Білгородською областю Росії, на сході – з Луганською, на південному сході – з Донецькою, на південному заході – з Дніпропетровською, на заході – з Полтавською і на північному заході – з Сумською областями України. Територія області – 31,4 тис. км², або 5,2 % території України [6;7].

Харківська область практично не має спелеоресурсів і за цим показником посідає одне з останніх місць в Україні, тому умов для розвитку спелеотуризму на її території немає.

Рельєф території регіону рівнинний та, попри це, досить різноманітний. Харківська область знаходиться на межі Середньоруської височини (до 236 м на північному заході Золочівського району, 233 м – у Волчанському районі), Полтавської рівнини (160-180 м в середньому) і Донецького кряжа (235 м в Ізюмському районі). Рельєф урізноманітніє ще й те, що територія області належить до басейну річки Сіверський Донець (у верхній і середній течії), який перетинає її з півночі на південний схід і має перепади висот від 65 до 180 м. Західна і південно-західна частини території належать до басейну Дніпра, зокрема, до басейнів його приток Мерли, Коломаки і Орелі, що додають регіону

мальовничості і розширюють його можливості використання для організації пішохідних маршрутів. Загалом рельєф Харківської області можна оцінювати як сприятливий для розвитку рекреаційної і туристичної діяльності, але порівняно з іншими регіонами на фоні всієї України, область забезпечена орографічними ресурсами слабше [6;7].

Серед природних рекреаційних ресурсів особливе місце посідають кліматичні, саме вони визначають просторову організацію відпочинку. Клімат Харківської області помірно континентальний з невеликим підвищенням континентальності з північного заходу на південний схід. Середньорічна температура повітря коливається від + 6,4°C на півночі і + 7,6°C на півдні. Середні температури січня від – 8,2°C на півночі області до 6,6°C на півдні, липневі температури коливаються від +20,2°C на півночі до +21,5°C на півдні. Період з температурою понад +10,0°C триває 155-160 днів, а з температурою + 15°C (найбільш сприятливою для розвитку туристичної діяльності) – 115-125 днів на рік. Річна кількість опадів в області коливається від 457 мм на сході до 569 мм на північному заході, що відповідає зоні достатнього зволоження. Літо, період найінтенсивнішої рекреаційної діяльності в регіоні, триває в середньому 120 днів, зазвичай від середини травня до середини вересня. Погодні і кліматичні умови Харківського регіону сприятливі для розвитку рекреаційної і туристичної діяльності, проте у порівнянні з іншими областями країни Харківську область можна вважати середньозабезпеченою кліматичними ресурсами [6;7].

В організації рекреації важливу роль відіграють водні ресурси: річки, водосховища, озера, канали та болота. Більшість санаторно-курортних і туристичних установ знаходяться на берегах водоймищ або неподалік від них.

Однак забезпеченість Харківського регіону водними ресурсами надзвичайно низька: 1,8% загальної кількості водних ресурсів України, це 24-те місце серед областей України.

На території Харківської області налічується 867 річок і тимчасових водотоків загальною довжиною 6405 км, з них 156 мають довжину понад 10 км [6;7]. Загальна площа надрічкових рекреаційних територій – 1000 км² або 3,2% усієї території області [6;7]. За забезпеченістю водними ресурсами Харківська область посідає 17-те місце в Україні, відповідно 2,5% загальноукраїнських річкових ресурсів. Долина Сіверського Донця – однією з найважливіших річок області: (з притоками Оскол, Уди, Орель, Самара, Берестова, Мерла. Долина Сіверського Донця є чи не основною рекреаційною зоною Харківської області.

У Харківському регіоні створено 57 водосховищ, найбільші з них: Красноокопське, Печенізьке, Краснопавлівське, Травянське, Рогозянське, Муромське і Вяловське водосховища, на берегах яких розвивається рекреація. Найбільшою рекреаційною зоною Харківської області є Печенізьке водосховище [1;2;6;7]. Загальна площа приводосховищних рекреаційних територій – 374 км² або 1,19% території області. За цим показником область посідає 6-те місце в Україні, однак її частка у водосховищних ресурсах країни всього 0,05%.

Озерними ресурсами область забезпечена ще менше: площа 583 озер разом з приозерними рекреаційними територіями становить 21 км² або всього 0,07% території області [1;2]. За цим показником область посідає 13-те місце в Україні, – всього 0,006%. Для рекреації найцікавіші такі озера, як (найбільше в області)

Лиман, Біле і Борове, розташовані в Зміївському районі. Окрім природних озер, на території області є 2538 ставків із загальною площею понад 6 тис. га, багато з них представляють інтерес для місцевої рекреації [6;7].

Харківська область – одна з шести областей України, в яких прокладені канали. На півдні Харківської області проходить канал Дніпро–Донбас, який також використовується для місцевої рекреації, переважно вихідні дні. Ці ресурси незначні і становлять усього 0,1% площі області. Загальна площа приканальних рекреаційних територій 38 км² (10% загальноукраїнських).

До водних рекреаційних ресурсів належать також болота, які використовуються у мисливстві. За цим показником область посідає одне з останніх місць в Україні: загальна площа болотних ресурсів – 20 км², що становить 0,001% загальноукраїнських ресурсів і 0,1% площі Харківської області [6;7].

Загальна площа ресурсів гідрографії Харківської області – 1395 км² або 4,4% [1;2]. За ресурсами гідрографії регіон посідає 20-те місце в Україні. Отже, Харківський регіон забезпечений наземними водними ресурсами слабо і нерівномірно. Проте умови для розвитку рекреації є у більшості районів області, передусім, у західних, північних і східних.

На території Харківського регіону недостатні запаси підземних вод мало мінералізованого гідрокарбонатного кальцієвого складу, хлоридних натрієвих різної мінералізації, які мають цілющі властивості і використовуються з лікувальною метою. Затверджені запаси обчислюються в 383,64 млн м³/год, а прогнозні – 1411,28 млн м³/год. Курортні та лікувально-оздоровчі території займають 1200,0 га. Харківська область є одним з головних центрів бальнеолікування на Лівобережжі України. Найбагатші за запасами мінеральних вод – Березовські мінеральні води і Рай-Єленівка [6;7].

Найважливішим компонентом природних рекреаційних ресурсів є ліси. Вони слугують лікувальним і оздоровчим чинником, а також задовольняють духовні потреби людини, сприяють розвитку деяких видів туризму. Харківська область розташована в межах Лівобережної лісостепової і степової зон України. Загальна площа лісів і інших лісопокритих площ Харківської області – 4194 км² або 13,4% площі області [1;2]. За лісистістю (13,4%) регіон посідає 15-те місце в Україні. На її території росте 3,89 % усіх лісів країни. Загальна площа лісових масивів, придатних для рекреації, перевищує 2 тис. км², це більше 50% усіх лісових масивів області і 6,4% площі області. Лісові масиви в регіоні зосереджені головню в північних лісостепових районах, у степових районах, переважно в заплавах Сіверського Донця і Оскола. Найбільше лісових масивів, придатних для рекреації, в Харківському приміському районі, в Ізюмському районі і в районі Печенізького водосховища, значні площі рекреаційних лісів розташовані також в Краснокутському, Зміївському, Балакліївському, Чугуївському, Красноградському районах і в районі Красноокопського водосховища.

До рекреаційних ресурсів також належать сади, за площею яких (275 км²) Харківська область посідає 11-те місце в Україні. Однак, їх частка як у загальній площі області, так і у площі усіх садів країни незначна, відповідно 0,9 і 2,95% [1;2].

Харківська область, разом із Закарпатською, Івано-Франківською, Черкаською та Чернівецькою входить до п'ятірки лідерів в Україні за показниками тваринних

рекреаційних ресурсів, зокрема, за кількістю мисливсько-промислових тварин. Загальна площа мисливських угідь області 2639,4 тис. га [1;2].

Загалом курортні та лікувально-оздоровчі території у Харківському регіоні займають 1200,0 га, а загальна площа територій рекреаційного призначення – 4400,0 га [8]. Отже, Харківка область має природні рекреаційно-туристичні ресурси, які уможливають розвиток різних видів рекреаційно-туристичної діяльності, але на місцевому рівні. За обсягом природних рекреаційних ресурсів вона поступається АР Крим, Карпатському, Подільському регіонам, а також Волинській і Черкаській областям.

В оцінці рекреаційно-туристичних ресурсів слід врахувати природно-заповідний фонд регіону. В Харківській області налічується 237 територій і об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 65701,21 га, в тому числі 13 об'єктів загальнодержавного значення площею 23984,6 га, що становить 2,1% загальної площі області [11]. Заповідні території розміщені в районах області нерівномірно, їх частка становить від 23,14% у Печенізькому районі до 0,03% в Шевченківському районі [9].

На території області є три національних природних парки (Гомольшанські ліси, Дворічанський, Слобожанський); чотири парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва (загальнодержавні – Наталіївський, Старомерчицький, Шарівський та місцевого значення – Литвинівка); п'ять регіональних ландшафтних парків (Великобурлуцький степ, Вільхова балка, Ізюмська лука, Печенізьке поле Сіверськодонецький); один ботанічний сад – найдавніший в Україні, заснований у 1804 р., ботанічний сад загальнодержавного значення Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, три дендрологічних парки (загальнодержавного значення – Краснокутський і Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва і місцевого значення – «Дружба» у м. Лозова); один зоологічний парк загальнодержавного значення у м. Харкові, заснований 1895 р., він є повноправним членом Євразійської та асоційованим членом Європейської асоціації зоопарків і акваріумів [3;8;10;11].

Серед територій та об'єктів природно-заповідного фонду переважають заказники – 70%. В області 223 заказники і природних заповідники, загальною площею 56,8 тис. га (2% області). Серед заказників: 62 ентомологічних, 52 ботанічних, 16 гідрологічних, 13 ландшафтних, 9 лісних, 7 загальнозоологічних, 7 орнітологічних, 1 загальногеологічний; 16 гідрогіологічних. На території області 44 пам'ятки природи, в тому числі 38 ботанічних, 4 гідрологічних і 2 комплексних. Також є 9 заповідних урочищ [11].

Харківська область посідає 16-те місце в Україні за площею природоохоронних територій, їх частка у загальній площі природно-заповідного фонду України близько 0,02%. Незважаючи на це, у Харківському регіоні є всі умови для розвитку природного культурно-пізнавального туризму.

Територія Харківського регіону багата на культурно-історичні ресурси: тут знаходиться 2535 пам'яток історії, археології, містобудування і архітектури, монументального мистецтва або 5% їх загальної кількості в Україні. За цим показником область посідає 7-ме місце. У Харківській області є також 653, а це 4% (8-ме місце) їх загальної кількості в Україні, 75 пам'яток мають загальнонаціональне значення

[1,2]. Частка найвизначніших архітектурно-історичних ресурсів у загальній кількості пам'яток Харківської області становить всього 2,9% [9]. Серед областей України за кількістю найвизначніших архітектурно-історичних пам'яток вона посідає 14-те місце. 16 міст області занесені до Списку історичних населених місць України.

У Харківській області є 2 історико-культурних заповідники, 103 пам'ятки містобудування та архітектури, 10 пам'яток історії, 4 пам'ятки монументального мистецтва, 15 пам'яток археології національного значення [5,9].

Серед пам'яток національного значення області найбільше пам'яток містобудування та архітектури – 73, це 71% їх загальної кількості, 27% з них зосереджені у м. Харкові та 73% – у 15 районах області. Пам'ятки містобудування й архітектури Харківської області національного значення представлені 18 пам'ятками громадської архітектури, 16 культовими пам'ятками, 12 пам'ятками військової архітектури, 5 парками – пам'ятниками садово-паркового мистецтва та заміськими садибами [1;2]. Найдавнішими спорудами в Харківській області є Покровський собор у м. Харкові (1689) і Спасо-Преображенський собор у м. Ізюмі (1684). В області налічується 21 пам'ятка містобудування та архітектури XVIII століття, це третина всіх пам'яток. Більшість архітектурно-містобудівних пам'яток Харківщини споруджено у XIX столітті. Пам'ятками XX століття є 6 об'єктів. Історико-художню цінність має архітектурний ансамбль площі Свободи.

Попри таку кількість пам'яток містобудування та архітектури національного значення Харківська область посідає лише 11-те місце в Україні (всього 3% загальної кількості пам'яток). За кількістю пам'яток громадської архітектури Харківська область на 8-му місці в Україні (4%), військової архітектури – на 4-му місці (8%), культової архітектури – на 19-му місці (1%), тут знаходиться 1 із 13 архітектурних монументів України (8%), 1 з 19 пам'яток садово-паркового мистецтва. Пам'яток промислової архітектури в області немає. Загалом у Харківській області 778 пам'яток містобудування й архітектури з них 553 – у Харкові і 225 – в області [5,9].

Як свідчить дослідження, Харківська область має достатню кількість культурно-історичних ресурсів для організації культурно-пізнавального туризму і може посісти позиції лідера на сході і Лівобережжі України.

В результаті проведених досліджень, можна зробити висновки, що Харківський регіон достатньо забезпечений рекреаційно-туристичними ресурсами і має великий потенціал для розвитку різних видів туристичної і рекреаційної діяльності, насамперед річкового та водосховищного рекреаційного туризму у басейнах рік Сіверський Донець, Оскол, Мерла; зеленого та екологічного туризму у приміському, Дергачівському, Золочівському, Богодухівському, Краснокутському районах; культурно-пізнавального туризму у містах Харків, Чугуїв, Ізюм, Золочівському, Богодухівському і Краснокутському районах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія і методика аналізу, термінологія, районування: Монографія / О. О. Бейдик. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 395 с.
2. Бейдик О.О. Рекреаційні ресурси України: Навчальний посібник / О. О. Бейдик. –

- 2-ге вид. перероб. і доп. – К.: Альтерпрес, 2010. – 404 с.
3. Природно-заповідний фонд Харківської області: Довідник / О. В. Клімов, О.Г.Вовк, О.В.Філатова та ін. – Х.: Райдер, 2005.— 304 с.
 4. *Любіцева О.О., Панкова Є.В., Стафійчук В.І.* Туристичні ресурси України. Навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.
 5. Постанова Кабінету Міністрів України Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України: № 928 від 3 вересня 2009 р.
 6. Харьковская область / *А.П. Голиков, А.Л. Сидоренко и др.*: Под ред. А.П. Голикова, А.Л. Сидоренко. – Харьков: РВП «Оригінал», 1993. – 128 с.
 7. Харьковская область: Природа, население, хозяйство. – 2-е изд., перераб. и доп. / *А.П. Голиков, А.Л. Сидоренко и др.*: Под ред. А.П. Голикова, А.Л. Сидоренко. – Х.: Бизнес Информ, 1997. – 288 с.
[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
 8. Природно-заповідний фонд Харківської області.– www.pzfkharikov.org.ua
 9. Вікіпедія: Вільна енциклопедія: . – www.uk.wikipedia.org/wiki.
 10. Україна інкогніта. – www.ukrainainkognita.org.ua/pzf/Harkiv.htm
 11. Державна екологічна інспекція в Харківській області. – Офіційний сайт.<http://ecoinsp.kharkov.ua/pzf.html>

*Стаття: надійшла до редколегії 06.06.2012
прийнята до друку 20.06.2012*

**RECREATION-TOURISM RESOURCES AS A FACTOR OF THE TOURISM
ACTIVITY DEVELOPMENT IN THE KHARKIV REGION**

I.Volkova

Karazin Kharkiv National University

In the article the natural, geographic, cultural and historical resources of the Kharkov region and their impact on the development of tourism are studied. The types of tourist activity in the presence of recreation and tourism resources are defined.

Key words: natural, cultural and historical resources, natural-reserve fund.

**РЕКРЕАЦИОННО-ТУРИСТИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ
КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
В ХАРЬКОВСКОМ РЕГИОНЕ**

И. Волкова

*Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина,
г. Харьков, Украина*

Рассмотрены природно-географические, природно-антропогенные и культурно-исторические ресурсы Харьковского региона и их влияние на развитие туристической деятельности. Определены виды туристической деятельности при наличии рекреационно-туристических ресурсов.

Ключевые слова: природные и культурно-исторические ресурсы, природно-заповедный фонд.